

Het onttoverde leven

”Zinbeleving in een verzakelijke wereld”

We leven in een wereld die zich steeds meer op redelijk denken richt. De economie, de wetenschap, de techniek — ze zijn allemaal gericht op doelmatigheid. Wat we overhouden, zei eens iemand, is een wereld die haar betovering heeft verloren, een 'onttoverde' wereld. Vroeger gaven religieuze wereldbeelden ons immers geborgenheid. Het geloof verleende aan het leven eenheid. Maar het rationele denken verzakelijkt en versplintert de wereld. Het geloof is er misschien nog wel, maar het functioneert gewoon niet meer. Waar kom ik vandaan? Wat doe ik hier op aarde? Wat verbindt mij met andere mensen? Waar ga ik naar toe? De godsdienst reikte ons vroeger antwoorden aan en verleende ons leven a.h.w. al glans voordat wij geboren waren, door het in een geheel van zin te plaatsen. *Mijn leven heeft immers alleen zin als ik mij opgenomen weet in een groter geheel. Als ik mij verbonden weet met dingen, verbanden of mensen die ik niet in mijn greep heb, maar die van beslissende betekenis voor mij zijn.*

Veranderd zinbesef

We leven in een verzakelijke wereld. De macht van economie, techniek en wetenschap lijkt onbeperkt. De verenigde kracht van het christendom lijkt verdwenen. De secularisatie rukt nog steeds op, ook binnen de kerken zelf. Daar blijft men wel zoeken naar oriëntatie, de Grote Kaders van ons leven. Waar kom ik vandaan? Wat doe ik hier? Waar ga ik naar toe? Er worden in de prediking nog steeds antwoorden op deze grote vragen gezocht. Maar ze worden vaak meer als vermoedens dan als zekerheden uitgesproken. Als 'woorden in de woestijn'.

Dat er steeds minder met de vuist op de kansel wordt geslagen, kan men betreuren. Maar het zou ook struisvogelpolitiek zijn als we in de kerk hetzelfde Woord op dezelfde manier in dezelfde vorm zouden verkondigen als in de tijd van Luther en Calvijn. Want er luisteren immers nu andere mensen in een veranderde wereld naar. Een voorwaarde voor een gelovig antwoord op de zin crisis lijkt mij dat we eerst maar eens toegeven dat er zo'n crisis is en dat we nagaan hoe zij zich in het leven van mensen voordoet.

Het is dan m.i. een misvatting om onze tijd en cultuur af te schilderen als die van de Grote Zinloosheid. Wat we waarnemen is immers niet een totale overgang van 'zinvol' naar 'zinloos', maar hoogstens een ingrijpende *verandering* in het zinbesef. In het volgende wil ik daar enkele opmerkingen over maken. Daarna kom ik kort terug op de vraag hoe de kerk erop zou kunnen reageren.

Verbrokkeling

Een eerste kenmerk van het veranderend zinbesef is de *verbrokkeling van zin*. Het zou onzin zijn om te beweren dat, nu de overkoepelende kracht van de religie steeds meer wegvalt, het leven van mensen opeens compleet zinloos zou zijn geworden. We leven in het tijdvak van 'God is dood', zegt men wel. Daar zit wat in. Maar de mensen schijnen onder die belijdenis niet bepaald gebukt te gaan. Wie de kerk heeft verlaten valt meestal niet in het duister, maar wordt hoogstens ondergedompeld in een onoverzichtelijk geworden leven, dat nu niet meer door een overkoepelend verhaal bijeen wordt gehouden. Niet meer in God geloven is blijkbaar niet het ergste wat een mens kan overkomen. Mensen storten zich met overgave in hun werk, genieten daarna moe maar voldaan van de geneugten van de consumptiemaatschappij, en gaan in het weekend met hun gezin of vrienden gezellig uit. Als dat geen zinvol leven is!

Maar het is wel een heel gespleten leven, waarin de eenheid zoek is. Overdag de harde werker, voor wie maar een ding telt: efficiëntie en zelfbeheersing. 's Avonds de consument, die zijn zinnen mag laten prikkelen, en in het weekend op kleine schaal de sociale mens. Valt je werk weg, dan val je terug op je gezin of op je vrienden, lukt het met je relaties niet, dan stort je je in je werk of krik je je gevoel voor eigenwaarde op als koper in de winkel, verwen je jezelf eens lekker of zoek je vergetelheid als televisiekijker of disco-ganger. Alleen als alles wegvalt, val je in de totale leegte. Maar dat gebeurt gelukkig maar zelden. De gespletenheid in deze zingeving doet doorgaans dan ook helemaal geen pijn. Als je niets meer weet (of weten wilt) van een uiteindelijke, verborgen eenheid van je leven is het nog best goed leven met de optelsom van je verschillende, aparte zingevinkjes.

Verschrompeling

Naast deze verbrokkeling van zin is de *verschrompeling van zin* een tweede kenmerk van onze onttoverde wereld. In dat verband kunnen we zeker van een *zinverlies* spreken ten opzichte van vroeger. De Grote Greep die de religie altijd gedaan heeft op heel de werkelijkheid is duidelijk verslapt. Zin wordt steeds meer ingeperkt tot het individuele leven. Een Engelse schrijver vertelde ooit dat hij zijn bestaan als zinvol zou beschouwen als hij wist dat zijn werk over honderd jaar nog gelezen zou worden. Daarmee had hij al behoorlijk wat noten op zijn zang. Wij nemen doorgaans genoegen met minder. Met een paar mensen die van ons houden zijn wij al dik tevredener

En voor sommigen kan zelfs een hond of poes de wereld over-eind houden. Maar vergeleken met de zin die godsdienst aan het leven geeft is zelfs de wens van die schrijver een lachertje: want wat is honderd jaar op de eeuwigheid? En toch: het geloof in God omspannt de eeuwigheid. Het plaatst mijn kleine leventje in het grote verband van de kosmos, van schepping tot voleinding. Die brede blik en lange adem zijn we in onze wereld kwijtgeraakt. In de kerk proberen we die echter gelukkig vast te houden. Ook mensen buiten de kerk, die verder willen blijven zien dan hun eigen horizon, nemen met die verschrompeling geen genoegen. In bewegingen als New Age, of het zgn. holistisch denken, of ook in de hernieuwde belangstelling voor wetenschappelijke inzichten in het ontstaan van de kosmos, komt een onderhuidse tegenstroom in onze cultuur naar boven die aan een verschrompelde wereld weer wat betovering wil geven. Op zoek naar 'een kosmos om in te leven'.

Een veelvoud van zin

Een derde kenmerk van de onttoverde wereld is het *veelvoud van zingevingen*. Vergeleken met het samenbindende geloof van vroeger in de ene God, ondergaan we nu een soort veelgodendom: ieder heeft zijn of haar eigen 'godheidje', al is dat nu meestal buiten de kerk en de religie om. In een willekeurig blok rijtjeshuizen woont nu bv. naast elkaar een stel paardenfanaten; zij willen geen kinderen en elk vrij moment zijn ze in de manege te vinden. Paarden, de zin van hun leven. Ernaast droomt hun buurman van het huis dat hij gaat bouwen en waarin hij hoopt gelukkig te worden met zijn gezin. De andere buur tenslotte is medicus, hij geniet van zijn werk en zet alle kaarten op zijn carrière. Er is niets dat hen bindt, zo lijkt het. En laat niemand zeggen dat de ene zingeving verhevener of platter is dan de ander. In een liberale maatschappij heeft ieder mens immers de vrijheid om zijn of haar eigen levensplan te ontwerpen, en heeft niemand het recht om zijn of haar visie op het goede leven aan anderen op te dringen. Een overkoepelend idee van het ene goede, ware en schone, gedragen door een gemeenschap van mensen is er niet meer. Van de verbondenheid met een gemeenschappelijk gedeelde traditie is alleen nog maar een stukje heimwee over. Met mijn buurman verbindt mij niets, behalve dat hij naast mij woont. Ook de zingeving is, kunnen we zeggen, volstrekt geïndividualiseerd.

Verwereldlijking

Als laatste noem ik nog de *verwereldlijking van zin*. Vroeger onderscheidde de godsdienst scherp tussen heilig en gewoon-werelds. Sommige momenten (de zondag bv.) en plaatsen (de kerk, het altaar bv.) werden erdoor apart gezet, geheiligd, en zo uit het gewone leven gelicht. Er waren tijden en plaatsen waar je niet aan mocht komen omdat ze de verborgen grond onder je leven vormden. De moderne zingevinge de mens maakt dat onderscheid niet meer: voor hem is alles

gewoon, ook in zijn zingeving. Dat we in een complete religieuze tijd zouden leven, is een misvatting. Mensen blijven ook nu nog hun eigen geloofje scheppen, ze kunnen het gewoon niet laten. En als je de rituele toewijding ziet waarmee wij op vakantie gaan of op onze gezondheid letten (de grote Cultus!), dan kun je niet anders dan van religie spreken. Maar het is wel een wereldse religie geworden. In een verzakelijkte wereld, die zijn godsdienstige glans heeft verloren. Zo is het ene Grote Geloof uiteengevallen in duizenden individuele (misschien soms best nog christelijke) geloofjes. Maar zij zullen onszelf waarschijnlijk niet overleven, omdat ze helemaal op ons eigen, persoonlijke nut zijn toegesneden. We zetten ze overboord als ze niet meer doelmatig zijn. Als een oude jas die afgedankt wordt wanneer hij niet meer past. Want niets is immers meer 'heilig'.

Zin scheppen uit het Niets?

Is er nu een gemeenschappelijke noemer te vinden waarop we al deze veranderingen zouden kunnen terugvoeren? Ik denk dat onze cultuur zo ingewikkeld en versplinterd is, dat dat niet meer kan. Maar één uitgangspunt hebben al de hierboven genoemde kenmerken van het moderne zinbesef gemeen. Het is de idee dat de individuele mens zelf de bron en oorsprong is van de zin van zijn of haar leven. Dat zin niet meer van buitenaf wordt aangereikt door een gemeenschap, een traditie waarin je geboren wordt, anderen die om je heen staan, maar een *produkt* is dat je zelf uit het niets moet scheppen. Levensbeschouwing wordt daarmee een soort bouw pakket: een flinke dosis nuchterheid, een vleugje beschaafd christendom, naar believen nog een lepeltje Zen en Tao. Het leven is wat jij ervan máákt.

Zingeven is zin ontvangen

Dit idee is volgens mij een grove misvatting die door de maatschappij zelf in stand wordt gehouden. Heel meedogenloos, omdat het van mensen vraagt wat ze niet kunnen. Want zo wordt juist het kenmerkende van zinbeleving niet ingezien en rechtgedaan: dat de zin van je leven afhangt van dingen, verbanden of mensen buiten jou om, waar jij geen greep op hebt. Daarom is het geluk ook niet te koop, en is afgedwongen liefde of genegenheid ook waardeloos: zin in het leven hebben is iets dat wordt uitgelokt en opgewekt door dat wat je *van buitenaf* toewenkt. Zingeven is in feite dus 'ja' zeggen op zin die je *ontvangt*. Het hangt wel van jóu alleen af of jij de zin die je leven krijgen kan wel wilt accepteren of niet. Daarin ben je werkelijk vrij. Zin laat zich niet opdringen en ligt niet pasklaar voor je gereed. Je moet er vaak ook heel wat voor doen. Maar zin laat zich niet uit het niets scheppen. Je bent als individu geen bron van zin. Zingeving is per definitie aangelegd op iets of lemand ánders dan de zingeveer zelf. Dat klinkt misschien allemaal filosofisch, maar het betekent in de praktijk gewoon dat de erkenning, de genegenheid of liefde die je van een stel andere mensen (eentje is soms al genoeg) ontvangt, voor jou

het leven al vaak zinnig maakt. In het geloof, waarin God als de Grote Zingeveer beleden wordt, is dat besef altijd levend gebleven: mijn leven heeft pas zin, nadat ik de zin ervan ontvingen heb.

Goed en slecht 'functioneren'

Die simpele waarheid komt in onze maatschappij niet meer aan bod. Dat komt omdat — zo begon ik ook dit artikel — bijna alle communicatie tussen mensen verengd wordt tot doelmatig denken en handelen. Zozeer, dat áls er bv. iemand eens een keer ongevraagd aardig voor ons is, we ons al afvragen: 'wat moet-ie van me? Waar is hij op uit?'

Is doelmatigheid dan zo erg? Helemaal niet. Zonder efficiëntie kwam er onder ons maar weinig van de grond en we hebben er heel wat aan te danken. Maar zulk berekenend denken en handelen moet wel zijn grenzen kennen. Het moet zich tot die levenssferen beperken waarvoor het bedoeld is. De economie, de techniek en ook de overheid — dáár hoort het doelmatige denken thuis. Iets is daar zinvol als het binnen het systeem goed 'werkt'. Heel anders is het in de alledaagse leefwereld van mensen onderling. Daar is de zin van ons leven afhankelijk van kwetsbare anderen, in wie wij ons investeren en die als een vangnet onder ons leven fungeren. Maar in onze tijd wordt de zin van een mensenleven steeds meer afgemeten aan het goed of slecht functioneren in maatschappelijke verbanden.

Een 'kolonisering van de leefwereld' noemde iemand deze gevaarlijke ontwikkeling. Want hier vindt een gewelddadige invasie in ons kwetsbare, gewone leven plaats. Daartegen moeten we in naam van de menselijkheid verzet aantekenen. Duidelijk moet immers blijven dat de media, de reclame, de economie, de overheid, de techniek — hoe nuttig ze ook zijn — aan een mensenleven geen zin kunnen geven noch ontnemen. Dat doen alleen de mensen onderling, in alle kwetsbaarheid met elkaar als ze elkaar opvangen of elkaar laten vallen.

Een kostbare naam

Daarmee kom ik tot slot terug op de vraag hoe de kerk op deze verandering van zinbeleving in een onttoverde wereld zou kunnen reageren. Een massieve kruistocht in Christus' Naam tegen de 'zinloosheid' van onze cultuur lijkt me zinloos. Bovendien zou hij de minimale, maar toch positieve zinbeleving van velen in onze samenleving miskennen. In de kerk gaat het nog steeds om religie, om het aanbod van een Groot Levenskader, de verschrompeling van zin voorbij. Maar het Evangelie is zijn ondersteuning in onze cultuur wel bijna kwijt. We zijn uit de stevige vestes van vroeger verdreven en wonen weer in tenten. Ook die geven beschutting en geborgenheid, jazeker. Maar ze staan ons niet toe er ons in te verschansen. De kerk moet daarom *naast* (en niet tegenover) mensen met hun verbrokkelde en verschrompelde zinbeleving willen staan.

De zin van het leven wordt niemand meer op een presenteer-

blaadje aangeboden. Ook de kerk zal niet moeten doen alsof dat (nog) wel kan. Zij zal m.i. alleen maar mensen van de wal in de sloot helpen als zij uit de hoogte gaat doen en boven hen gaat staan. De kerk zal náást hen hun bondgenoot kunnen worden in hun tastend zoeken naar zin. In de prediking en de evangelisatie bv. kan dat. Daarin staan immers de levensverhalen van gewone mensen uit de bijbel centraal. Die net als wij ooit ook zijn uitgelokt door gebeurtenissen die hen zo maar overkwamen, uitgedaagd werden om er antwoord op te geven. Maar zij vermoedden — en dat maakt hun verhaal zo bijzonder — dat God in dat gebeuren schuilging, en zij noemden hun antwoord toen 'geloof'. In de kerk krijgt sindsdien het zoeken naar zin een kostbare naam, waar we zuinig op moeten zijn.

Daadwerkelijk verzet tegen het zinverlies pleegt de kerk echter vooral ook in het pastoraat en diaconaat. Daar proberen mensen met elkaar de brokstukken van een mensenleven weer bijeen te brengen, juist op die momenten als er vaak letterlijk geen 'zinnig' woord meer te zeggen valt. Heel vaak kunnen mensen dan ook geen touw meer aan het wereldgebeuren vastknopen. Maar we kunnen elkaar dan in elk geval helpen om de draad van het eigen levensverhaal niet kwijt te raken.

Gerben Heitink

Pastoraat en zinvragen

Het woord zingeving is een begrip dat in onze cultuur steeds vaker opduikt. Dat is een veeg teken. De vraag naar zin en zingeving dringt zich meestal dan op wanneer mensen zich gaan afvragen of hun leven nog wel ergens goed voor is. De vraag naar zin is de vraag naar een doel, een bestemming in het leven. Wie gelukkig is, een goede gezondheid geniet, plezier heeft in zijn werk, inspirerende vrienden om zich heen weet en van het leven genieten kan, vraagt niet naar zin. De zinvraag wordt daar gesteld waar mensen stuiten op de grenzen van hun mogelijkheden.

Viktor E. Frankl

De bekende Weense psychiater, van joodse afkomst, Viktor E. Frankl, opgeleid bij de erfenis van Freud, nam aanvankelijk aan dat de mens een produkt is van zijn omgeving en van zijn